

The background is a solid green color. Overlaid on this are two large, stylized white hands. One hand is in the foreground, palm facing up, with fingers spread. The other hand is behind it, also palm facing up, slightly offset to the right and top. The hands are simple, with rounded fingers and no detailed features like lines or shading.

**ALENA MACUROVÁ
RADKA ZBOŘILOVÁ
A KOL.**

**JAZYKY
V KOMUNIKACI
NESLYŠÍCÍCH:**
ČESKÝ ZNAKOVÝ
JAZYK A ČEŠTINA

KAROLINUM

JAZYKY V KOMUNIKACI NESLYŠÍCÍCH: ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK A ČEŠTINA

Alena Macurová, Radka Zbořilová a kol.

Recenzovali: prof. PhDr. Karel Kučera, CSc.
doc. PhDr. Iva Nebeská, CSc.

Autorky: Anna Cícha Hronová
Lucie Hendrychová
Marie Komorná
Lenka Laco
Alena Macurová
Jitka Motejzík
Radka Nováková
Lenka Okrouhlíková
Jana Petříčková
Radka Stará
Lucie Šůchová
Irena Vaňková
Jitka Záhumenská
Radka Zbořilová

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Sazba studio Stará škola (staraskola.net)
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
© Alena Macurová, Radka Zbořilová a kolektiv, 2018

Monografie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních disciplín
na Univerzitě Karlově, č. P10 Lingvistika, podprogram
Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština.

ISBN 978-80-246-3412-8
ISBN 978-80-246-3446-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Slovo úvodem	7
ODDÍL I	
Simultánnost v českém znakovém jazyce	27
Zápor v českém znakovém jazyce	35
K vyjadřování mnohosti v českém znakovém jazyce.	53
Adjektiva v českém znakovém jazyce?	69
Specifické znaky českého znakového jazyka	83
Jmenné znaky v českém znakovém jazyce.	91
K specifickým rysům osvojování jazyka neslyšícím dítětem	111
Český znakový jazyk v kontaktu	127
Kognitivní lingvistika a studium českého znakového jazyka (První poznámky)	137
Konceptualizace barev ve znakových jazycích.	151
Znakové jazyky a konceptuální metafora	173
Zápis českého znakového jazyka	179
ODDÍL II	
Čtenářská gramotnost českých neslyšících.	201
Komunikace v dopisech českých neslyšících (přelom 80. a 90. let 20. stol.)	213
„ <i>Svíčka na skříňce pod vedle malý kluk...</i> “: Prostor v psané češtině českých neslyšících	225
Návody k rozumění?	231
Neslyšící a učební texty – problémy porozumění	239
Pádová sémantika ve výuce češtiny pro neslyšící jako druhého jazyka.	259
Ediční poznámka	273
Příloha	275
Literatura.	277
Resumé	299
Summary	305
Rejstřík	311

Slovo úvodem

Alena Macurová

HLUCHOTA JAKO JINAKOST

S hluchotou má lidské společenství zkušenost už odedávna. Odedávna¹ jsou (v různé míře, různým způsobem a do různé hloubky) představovány a mapovány různé názory na hluchotu, různé přístupy k hluchotě, k lidem, kteří neslyší, ke způsobům jejich dorozumívání i k jejich vzdělávání. Monografie *Jazyky v komunikaci neslyšících: český znakový jazyk a čeština* chce představit jeden z takových přístupů, totiž přístup **lingvistický** a **kulturní**. Hluchota je v jeho rámci nahlížena jako kulturní odlišnost, neslyšícím je přiznáno právo na vlastní (od většinového odlišný) jazyk (znakový jazyk) a na vlastní (od většinové odlišnou) kulturu. Takový přístup chce monografie prostředkovat adresátům různého druhu: profesionálům všech těch oborů, kteří se s problematikou hluchoty, komunikace neslyšících a jejich jazyka setkávají, studentům, kteří se na svou profesionální dráhu v oborech spjatých s hluchotou připravují, rodičům

1 Např. Lane (1984), Kyle – Woll (1985), Fischer – Lane (1993) aj. poukazují k reflexi hluchoty mj. v starých židovských zákonech, v Platonově dialogu Kratyllos, u sv. Augustina, později pak (zvl. v rámci úvah o původu jazyka nebo jeho univerzálnosti) u Bulwera, Condillaca nebo Diderota.

neslyšících dětí a také komunitě českých neslyšících, tedy těm, kteří hluchotu zažívají na vlastní kůži. A samozřejmě i široké veřejnosti, které chce prezentovat jeden rozměr „jinakosti“, zvl. jinakosti jazykové.

Široce vymezený okruh adresátů samozřejmě do značné míry určuje způsob podání² vybraných problémů souvisejících s jazyky, jež jsou neslyšícím v České republice k dispozici (mohou je smyslově vnímat). Jsou, alespoň teoreticky,³ dva: **český znakový jazyk** („vlastní“, přirozený jazyk českých neslyšících užívaný primárně v komunitě českých neslyšících, v intrakulturní komunikaci) a **psaná čeština** (jazyk, v němž čeští neslyšící, jejichž vlastní jazyk nemá psanou podobu, nabývají gramotnost, a jehož zvládnutí je tak pro jejich bytí ve většinové společnosti nezbytné).

V první části *Slova úvodem* jsou podány základní informace o tom jazyce, který je velké části většinové společnosti „cizí“ – o znakovém jazyce;⁴ některé vybrané rysy českého znakového jazyka a komunikace v českém znakovém jazyce jsou pak předmětem výkladu prvního oddílu monografie (s. 27–200). Druhá část přibližuje historii našeho domácího lingvistického a kulturního přístupu k hluchotě, a to i s ohledem na důležitost, jež se v jeho rámci přikládá psané češtině; její vybrané rysy, zvl. ty, jež souvisejí s gramotností, jsou představeny v druhém oddílu monografie (s. 201–271). Třetí část *Slova úvodem* tvoří krátký přehled jednotlivých kapitol obou oddílů monografie, část čtvrtá usouvztažňuje lingvistické poznatky se vzděláváním českých neslyšících a uvádí problémy, jež lingvistika formuluje jako problémy naléhavé – se skrytým apelem na všechny adresáty monografie, kteří by mohli přispět k jejich řešení.

2 Podány zde jsou informace zcela základní, a ještě zhusta zaměřené i mimo rámec lingvistiky. Po výtece lingvistické a komplexní informace, které prostředkují hlubší vhled do problematiky znakového jazyka zájemcům z řad lingvistů, srov. z poslední doby zvl. v obsáhlém pojednání o znakovém jazyce (Pfau – Steinbach – Woll, 2012) členěném na kapitoly I. Phonetics, phonology, and prosody, II. Morphology, III. Syntax, IV. Semantics and pragmatics, V. Communication in the visual modality, VI. Psycholinguistics and neurolinguistics, VII. Variation and change, VIII. Applied issues, IX. Handling sign language data. V této publikaci (k níž implicitně odkazuje celá první část úvodu) srov. také rozsáhlou literaturu k předmětu (zde v úvodu se odkazuje převážně jen na knižní publikace, a to ještě takové, které – ve své době – svým způsobem zakládají různé akcenty lingvistického přístupu k hluchotě).

3 Ne vždy jsou k dispozici v reálu: většina neslyšících dětí z těch 90–95 %, které se narodí slyšícím rodičům, obvykle nemá k českému znakovému jazyku časný přístup, a protože mluvenou češtinu svých rodičů neslyší, z (jakéhokoliv) jazyka toho k dispozici moc nemají. Psanou češtinu zase neumíme české neslyšící naučit tak, aby – na úrovni odpovídající slyšícím srovnatelného věku – nesla v uspokojivé míře žádoucí funkce (funkci ideální, interakční, textovou, srov. k tomu Halliday, 1975).

4 Pokud se v lingvistice znakových jazyků užívá (na vysokém stupni zobecnění) termín „znakový jazyk“, jde obvykle o souhrnné označení různých přirozených nevokálních jazyků užívaných komunitami neslyšících různých národů. Na obdobně obecné rovině se termínem „mluvený jazyk“ označuje jazyk postavený na zvuku.

I. ZNAKOVÝ JAZYK A JEHO UŽÍVÁNÍ

Komunikace lidí, kteří neslyší,⁵ je od komunikace mluvenou řečí na první pohled odlišná: neslyšící lidé nevyužívají k dorozumívání zvuk (lidský hlas) a sluch, ale tvary, pozice a pohyby (ruky nebo rukou, obličejových svalů, hlavy, horní části trupu) a zrak. Jejich jazyk, opřený o viditelnou tělesnou aktivitu vnímanou zrakem, je **jazyk vizuálně-motorický** („vidí se“ a „ukazuje“).

Není tak divu, že ještě v první polovině dvacátého století i lingvistika připodobňovala prostředky užívané v komunikaci neslyšících ke gestikulaci lidí, kteří slyší a kteří z nějakých důvodů neužívají jazyk mluvený (např. ke gestikulaci trapistických mnichů), a soudila, že dorozumívání neslyšících je v podstatě opřeno o konvence „běžné“ (rozumějme mluvené) řeči,⁶ že tedy mluvená řeč je zdrojovým kódem, který se prostřednictvím „posunků“ zviditelňuje.

Je otázka, do jaké míry byly takové a podobné názory (srov. Sapir, 1921) inspirovány, resp. ovlivněny přístupy disciplín, které se věnovaly vzdělávání neslyšících, zvl. závěry tzv. Milánského kongresu (1880) – na něm se totiž slyšící vzdělavatelé neslyšících jednoznačně vyhranili vůči „gestům“ jako „ne-jazyku“ a rozhodli se jiný než „pravý“ (tj. mluvený) jazyk ve vzdělávání neslyšících zakázat.⁷

Dost možná i v souvislosti s podobnými názory sdílenými zvl. vzdělavateli neslyšících figuruje ještě v polovině 20. stol. i v lingvistice (Hockett, 1960) ve výčtu rysů, které odlišují jazyk lidských bytostí (a) od komunikačních systémů

5 Řeč je zde o lidech, kteří opravdu neslyší, tj. kteří – ani s kompenzačními pomůckami – nemohou a nikdy nemohli vnímat fonémy mluveného jazyka (ty hlásky, které nesou funkci rozlišovat význam) a významy nesené zvukem jsou jim tedy nepřístupné. Jazyková a komunikační situace neslyšících se tak podstatně liší od jazykové a komunikační situace lidí nedoslýchavých (kteří s pomůckami fonémy do nějaké míry vnímat mohou) nebo ohluchlých (kteří je v nějaké etapě svého života vnímali).

6 Srov. Bloomfield (1933, s. 39). „Some communities have a gesture language which upon occasion they use instead of speech. Such gesture languages have been observed among the lower-class Neapolitans, among Trappist monks (who have made a vow of silence), among the Indians of our western plains (where tribes of different language met in commerce or war), and among the groups of deaf mutes.

It seems certain that these gesture languages are merely developments of ordinary gestures and that any and all complicated or not immediately intelligible gestures are based on the conventions of ordinary speech. Even such an obvious transference as pointing backward to indicate past time, is probably due to a linguistic habit of using the same word for ‚in the rear‘ and ‚in the past‘. Whatever may be the origins of the two, gesture has so long played a secondary role under the dominance of language that it has lost all traces of independent character.“
7 K tomu srov. projev G. Tarryho, prezidenta Milánského kongresu (cit. dle Lane, 1984, s. 393–394). „Gesture is not the true language of man which suits the dignity of his nature. Gesture, instead of addressing the mind, addresses the imagination and the senses. Moreover, it is not and never will be the language of society [...]. Thus, for us it is an absolute necessity to prohibit that language and to replace it with living speech, the only instrument of human thought [...] Oral speech is the sole power that can rekindle the light God breathed into man when, giving him a soul in a corporeal body, he gave him also a means of understanding, of conceiving, and of expressing himself [...] mimic signs are not sufficient to express the fullness of thought.“ Srov. i atribut „méně lidský“ (*lesser human*) přiřazovaný dorozumívání neslyšících později, v psychologických výkladech Myklebustových (1957).

zvířat a (b) od lidských nelingvistických komunikačních systémů (např. od gest nebo mimiky) na prvním místě vokálně audiální kanál: lidský jazyk je opřen o zvuk a je vnímán sluchem („mluví se“ a „slyší“).

K dobovým představám o vázanosti jazyka na vokálně audiální kanál i k dobovým představám o prostředcích užívaných v komunikaci neslyšících (např. o jejich odvozenosti od jazyka mluveného, o jejich univerzálnosti nebo jejich ikoničnosti)⁸ přistupovaly ještě pochyby o existenci jednoho podstatného rysu připisovaného „opravdovému“ jazyku (přirozenému jazyku lidských bytostí), totiž o existenci dvojího členění (dvojí artikulace).⁹

To, že tuto vlastnost přirozeného jazyka mají i prostředky užívané v komunikaci neslyšících, prokázal **W. Stokoe** (1960) svou analýzou amerického znakového jazyka. Americký znakový jazyk Stokoe odlišuje od „jazyka gest“ (srov. *gesture language* u Bloomfielda, 1933): gesto je dle jeho názoru neanalyzovatelné,¹⁰ znaky znakového jazyka (jeho nejmenší jednotky, jimž se přiřazuje význam) analyzovat lze. Znak znakového jazyka je tak srovnatelný s morfémem, resp. se slovem mluvených jazyků. Jednou podstatnou vlastností se od nich ale liší: je produkován a vnímán **simultánně**,¹¹ jeho segmenty, složky, komponenty (u Stokoeho aspekty)¹² nejsou „rozloženy“ v čase. Za aspekty znaku, srovnatelné se segmentálními jednotkami jazyka mluveného (s fonémy), označuje Stokoe **umístění znaku v prostoru** (místo artikulace znaku), **tvary ruky** a **pohyb ruky** v prostoru; každý z těchto tří aspektů je v každém znakovém jazyce obsazen, resp. realizován určitým kvalitativně vymezeným a kvantitativně omezeným souborem prvků.¹³

Stokoeho práce (1960), která prokázala, že americký znakový jazyk má **dvojí členění**, že je tedy jazyk „s fonologií“, byla svým způsobem přelomová.

8 K tomu, jak se původně rozhodné soudy o znakových jazycích (zvl. o jejich ne-univerzálnosti, ne-ikoničnosti a ne-odvozenosti z jazyků mluvených) s hlubším vhladem do jejich povahy v průběhu času proměňují, srov. např. Johnston – Schembri, 2007.

9 Podstata dvojího členění spočívá v možnosti vydělit v proudě řeči – na první rovině členění – nejmenší jednotky znakové povahy, ty, které nesou význam (morfémy, resp. slova). V jejich rámci se pak na druhé rovině vydělují nejmenší jednotky neznakové povahy (fonémy); ty význam nenesou, ale mají funkci ho rozlišovat. S využitím omezeného počtu fonémů (jazyk od jazyka různého) lze pak vytvářet neomezený počet jednotek znakové povahy (morfémů, slov, vět, textů).

10 Jen pro pořádek je třeba uvést názory pozdější, totiž že gesta produkovaná v průběhu mluvení jsou strukturovanější, než se v Stokoeově době soudilo, a že hranice mezi znakem znakového jazyka a gestem nejsou zdaleka ostré tak, jak to formuloval Stokoe (srov. Kendon, 2004; McNeill, 1992, 2000).

11 Později se ovšem (např. Liddell, 1984) vedle úvah o znaku znakového jazyka jako o simultánně existujícím svazku segmentů zvažuje i jeho organizace lineární, resp. sekvenční.

12 V pozdější lingvistice znakových jazyků se vedle termínů uvedených v textu užívá i termínu parametr.

13 Americký znakový jazyk (srov. Stokoe – Casterline – Croneberg, 1965) disponuje 19 tvary ruky, 12 místy artikulace znaku a 24 pohyby. V jiných znakových jazycích se repertoár tvarů ruky, míst artikulace znaku a pohybů může samozřejmě lišit (z raných prací lingvistiky znakových jazyků k tomu srov. např. Deuchar, 1984 o britském znakovém jazyce); fonologická platnost se v pozdějších pracích o různých znakových jazycích připisuje i dalším aspektům znaku (např. orientaci dlaně, orientaci prstů, ve dvouručních znacích ještě uspořádání rukou).

I v poststokoeovském období se ale objevovaly názory (publikované obvykle mimo rámec lingvistiky), že existence vyšších rovin stavby znakového jazyka, zvl. stavby gramatické (srovnávané obvykle s gramatikou příslušného jazyka mluveného) je na pováženou (srov. např. o americkém znakovém jazyce Davis – Silverman, 1970; Eisenson – Boase, 1975). Srovnatelnost znakového jazyka s jazykem mluveným nejen na rovině fonologické prokazuje lingvistika znakových jazyků (*sign linguistics*) cíleně zhruba od 70. let 20. století (nejprve v USA, o něco později i v Evropě)¹⁴ a postupně tak klade solidní základ lingvistického a kulturního přístupu k hluchotě: **Přirozenými jazyky** neslyšících komunit všude ve světě jsou **znakové jazyky**¹⁵ užívané primárně v **intrakulturní komunikaci** neslyšících (v komunikaci neslyšící – neslyšící). Znakové jazyky jsou jazyky nevokální, nejsou opřené o zvuk (ale o tvary, pozice a pohyby ruky/rukou, obličejových svalů, hlavy a horní části trupu), nejsou vnímané sluchem (ale zrakem) a nejsou odvozeny od jazyků mluvených.¹⁶ **S jazyky mluvenými** jsou však **plně srovnatelné** – ať už jsou nahlíženy (tak jak tomu bylo zvl. v první fázi rozvoje lingvistiky znakových jazyků) úhlem pohledu lingvistiky strukturní, sociolingvistiky nebo psycholingvistiky.

SHODY ZNAKOVÝCH JAZYKŮ S JAZYKY MLUVENÝMI

Stejně jako v mluvených jazycích lze ve znakových jazycích vydělit **fonémy** (tvary, pozice a pohyby jako nejmenší stavební jednotky jazyka), jejich prostřednictvím jsou stejně jako v mluvených jazycích budovány **morfémy** a **znaky** („slova“) znakového jazyka a ty – obdobně jako v jazycích mluvených – vytvářejí **výpovědi, texty**. Obdobná jako v mluvených jazycích je situace znakových jazyků, pokud jde o zřetel k sociálním a kulturním podmínkám,¹⁷ v nichž jsou užívány: také znakové jazyky se např. **proměňují v čase** (např. Frishberg, 1975), **rozšiřují slovník** prostřednictvím přejímek z cizích jazyků,

14 Podíl na rychlém rozvoji lingvistiky znakových jazyků měla, možná v první řadě (srov. Battison, 2000), proměna teoretických rámců lingvistiky ovlivněná pracemi N. Chomského (zvl. rozlišení jazykové kompetence a jazykové performance, přístup k jazykovému materiálu také prostřednictvím jazykového povědomí rodilého uživatele jazyka, zaměření na mentální ekvivalenty lingvistických struktur). Jistou roli ovšem sehrál také rozvoj moderních technologií, který usnadnil záznam materiálu vizuálně-motorického jazyka.

15 Komunity neslyšících různých národností přitom mají „vlastní“ znakové jazyky (komunita českých neslyšících český znakový jazyk), a to i v případech, že slyšící většina užívá totožný jazyk mluvený (v anglicky mluvících zemích srov. ve Velké Británii britský znakový jazyk, v Americe americký znakový jazyk, v Austrálii australský znakový jazyk).

16 To samozřejmě neznamená, že znakové jazyky nejsou kontaktem s jazykem většiny do nějaké míry ovlivněny (viz kapitolu *Český znakový jazyk v kontaktu*).

17 Otázky z oblasti sociolingvistiky (vedle zmíněných v textu také např. otázky bilingvismu, multilingvismu, přepínání kódu, jazykového plánování, jazykové politiky, postojů k znakovým jazykům) jsou od r. 1995 komplexně mapovány v edici *The Sociolinguistics in Deaf Communities*.

jsou geograficky a sociálně **rozrůzněny**.¹⁸ Obdobně jako mluvené jazyky jsou jazyky znakové kódovány a zpracovávány v operační i dlouhodobé paměti, obdobně jsou procesy jejich **osvojování** – ať už jde o povahu osvojování nebo fáze jeho načasování (např. Woll, 2001; Emmorey, 2002a).

ODLIŠNOST ZNAKOVÝCH JAZYKŮ

Jakkoli se znakové jazyky v řadě rysů strukturní organizace, vztahu k sociálním a kulturním podmínkám svého užívání, osvojování a zpracování jazyka s jazyky mluvenými shodují, v řadě rysů se od nich liší.

(A) **Strukturní** odlišnosti lze na velmi obecné rovině pojmenovat jako možnost simultánního kódování (**simultánnost**), využití prostoru, v němž znakové jazyky existují,¹⁹ pro gramatické účely (**prostorovost**) a tendenci k ikonické reprezentaci (**ikoničnost**). Tyto rysy, vzájemně propojené, jsou v různých znakových jazycích realizovány různými prostředky a postupy, v nějaké míře a nějakým způsobem se ale uplatňují ve všech znakových jazycích doposud popsanych.²⁰ V tomto ohledu prokazují znakové jazyky výrazné **typologické shody**.²¹

Simultánnost, využití prostoru a ikoničnost jako typické rysy znakových jazyků souvisí přímo s jejich vizuálně-motorickou existencí²² a se skutečností, že ve znakových jazycích se uplatňují dva typy nosičů významu: **nosiče manuální** (tvar/y, pozice a pohyb/y ruky, resp. rukou) a **nosiče nemanuální** (tvar/y, pozice, pohyb/y obličejových svalů, hlavy a horní části trupu). Oba typy nosičů přitom „patří“ do jazyka, oba jsou součástí jeho struktury: manuální

18 O jednom typu rozrůznění funkčního, o poetické funkci amerického znakového jazyka srov. už Klima – Bellugi (1979). Rozvinutí těch funkčních variet a žánrů, které souvisejí s gramotností, dle názoru Johnstona (1996) znakové jazyky zatím neprokazují – dáno je to do souvislosti s (do jisté míry) omezenou sociální diverzifikací, která je pro komunity neslyšících typická.

19 Prostor, v němž znakové jazyky existují, tzv. znakovací prostor, je vymezen liniemi temene, žaludku, do stran rozpažených loktů a před tělo mírně natažených paží.

20 K typologii znakových jazyků srov. např. Zeshan, 2006; Zeshan – Perniss, 2008. Poznání dalších znakových jazyků, dosud nepopsaných, může ovšem poznatky o typologii revidovat (k tomu Meier, 2002).

21 To je spojováno (srov. např. Meier, 2002) i s jejich situací danou faktory historickými (s jejich relativním „mládím“) a demografickými (zvl. se skutečností, že jen zhruba 5–10 % neslyšících dětí si osvojuje znakový jazyk v raném věku od svých neslyšících rodičů). I vzhledem ke způsobu svého osvojování pak bývají znakové jazyky řazeny mezi jazyky ohrožené; k ohrožení jejich existence přispívá ještě malý počet jejich přirozených nositelů (se způsoby jejich osvojování související), vlivy jiných jazyků („větších“ znakových jazyků nebo příslušných jazyků mluvených), relativně malá funkční rozrůzněnost a nízká prestiž – a samozřejmě také nejružnější společenské a politické tlaky (zvl. ty, které v opoře o ideologii asimilace směřují k potlačení znakových jazyků, především ve vzdělávání neslyšících).

22 K různým způsobům existence mluvených a znakových jazyků a k dopadům způsobu existence jazyka na jeho strukturu srov. např. Meier – Cormier – Quinto-Pozos, 2002; Sandler – Lillo-Martin, 2006 aj.

nosiče nesou převážně (ale ne pouze) významy lexikální, nemanuální nosiče zase převážně významy gramatické.²³

Simultánnost znakových jazyků, výrazný rys jejich roviny fonologické (simultánní produkce, resp. recepce fonémů – místa artikulace, tvaru ruky, pohybu), se pojí i s vyššími rovinami jazyka; v nich simultánnost formy (např. nosičů manuálních a nemanuálních) zakládá možnost simultánní produkce a vnímání takových informací (např. o počtu participantů slovesného děje, o jeho okolnostech, jeho průběhu atd.), které jsou v mluvených jazycích nutně řazeny lineárně, „za sebou“ (srov. např. Vermeerbergen – Leeson – Crasborn, 2007; Boyes-Braem – Sutton-Spence, 2001).

Odlišnost znakových jazyků od jazyků mluvených je dána i možností využívat k vyjadřování prostorových i neprostorových informací trojrozměrný **prostor**,²⁴ v němž se znakové jazyky produkují a vnímají. V lingvistice znakových jazyků bývá popis tohoto prostoru členěn různým způsobem a jeho typy specifikovány do různé hloubky.²⁵ Ve všech výkladech se přitom rýsuje základní rozlišení (Poizner – Klima – Bellugi, 1987) prostoru dvou typů (s odhlédnutím od reálného prostoru, v němž jsou referenti přítomni): prostoru **topografického** a prostoru **gramatického**. V topografickém prostoru se ikonicky (s „reálem“ víceméně izomorficky) mapuje, zobrazuje prostor vnějšího světa: umístění referentů v prostoru koresponduje s jejich pozicí v prostoru zobrazovaném, prostorové vztahy se kódují tak, že jsou ve znakovacím prostoru přímo „vidět“. Prostor gramatický je abstraktnější povahy. Nepředávají se v něm informace prostorové ani topografické, ale informace gramatické: pozice referentů v prostoru jsou tak vztaženy k rolím referentů / participantů ve větě (nikoli k jejich pozici v prostoru zobrazovaném). V tomto smyslu se prostor užívá zvl. např. pro deixi a (ko)referenci (je polem pro vyjadřování textové soudržnosti), pro vyjadřování času (na časových osách v prostoru umístěných) nebo pro vyjadřování vztahů mezi slovesem a jeho argumenty (zvl. v jednom typu sloves, tzv. slovesech shodových).

Ikoničnost (podobnost mezi formou a významem) je ve znakových jazycích nejnápadnější v oblasti slovní (znakové) zásoby, uplatňuje se ale i v gramatice. Souvisí to s tím, že lidský svět je organizován především vizuálně, časově a prostorově (reálné události, vztahy atd. musí existovat v čase a prostoru, spojovány se zvukem být nemusí); jazyk, jenž disponuje vizuálními a prostorovými zdroji, tak může mapovat vizuální a prostorové kvality vnějšího světa

23 Využití viditelného tělesného chování (např. mimiky, gest apod.) se tedy ve znakových jazycích liší od jeho využití v jazycích mluvených: v nich tyto prostředky stojí „mimo“ jazyk (opřený o zvuk), verbální povahu nemají. To ovšem neznamená, že v komunikaci neslyšících neverbální prostředky komunikace nefungují (od prostředků verbálních však bývají – vzhledem k totožnému nosiči obou – někdy těžko odlišitelné).

24 K problematice prostoru srov. např. Engberg-Pedersen, 1993; Emmorey – Reilly, 1995; Emmorey 2002a,b aj.

25 Pokus o zmapování různého terminologického uchopení prostoru a jeho využití (např. pro budování perspektivy podání) srov. Tučková, 2013.

přímo, nezprostředkovaně. **Ikoničnost slovní zásoby** je znakový jazyk od znakového jazyka **různá**: různé znakové jazyky vybírají k ikonickému zobrazení různé rysy zastupovaného objektu²⁶ (srov. Klima – Bellugi, 1979); i ikonické znaky jsou tedy daným společenstvím uživatelů jazyka domluvené, mají **konvenční** povahu. Oproti tomu v **ikoničnosti gramatiky** se různé znakové jazyky do značné míry **shodují**. Patrné to je např. v klasifikátorových konstrukcích, v nichž jsou (konceptuální) objekty a děje ve znakovacím prostoru „viditelně“ mapovány tvary ruky/rukou a jejich pohybu – styčné plochy mezi prostorem, konceptuálními strukturami a jazykovým vyjádřením se zde vyjevují velmi výrazně (k tomu Emmorey, 2003). Z tohoto důvodu bývá ikoničnost považována (např. Cuxac, 1999) za hlavní organizující princip struktury znakových jazyků.²⁷

(B) Odlišnosti znakových jazyků od jazyků mluvených z hlediska **sociolingvistického** souvisí zvl. s pravidelnou **menšinovostí** znakových jazyků (jazyků bez psané podoby), s jejich „povinnou“ existencí v **kontaktu** s jazykem mluvící a slyšící většiny (v němž neslyšící nabývají gramotnost) i s jazykovou politikou (směřující buďto k asimilaci, nebo k pluralismu) a jazykovým plánováním (např. pokud jde o standardizaci znakových jazyků nebo o jejich uplatnění ve vzdělávání, a to i v konkurenci s umělými znakovými / komunikačními systémy, srov. např. Reagan, 2010). Zřejmě zvl. kontakt s příslušným většinovým mluveným jazykem se promítá do existence vyšších a nižších **variet**²⁸ jazyka znakového: ve varietách vyšších, bližších jazyku mluvenému, se prostředky a postupy pro znakové jazyky specifické nahrazují prostředky a postupy jazyka mluveného (např. simultánní uspořádání uspořádáním lineárním kopírujícím slovosled jazyka mluveného). Tím se vyšší variety do značné míry přibližují tzv. umělým znakovým / komunikačním systémům, jejichž primárním cílem je vizualizovat mluvený jazyk, být jeho náhražkou.²⁹

26 Různá je také míra ikoničnosti jednotlivých znaků: vedle znaků, jejichž ikoničnost je zřejmá „na první pohled“, tj. vedle znaků transparentních (obvykle blízkých přirozeným gestům), figurují ve znakových jazycích ikonické znaky translucidní („poloprůhledné“), jejichž ikoničnost se vyjevuje až poté, co je k formě znaku přiřazen význam. Na základě formy znaku se pak vyděluje ikoničnost virtuální (tvar referenta je vykreslen rukama) a substitutivní (tvar, pozice, pohyb rukou referenta přímo zastupují).

27 Ke koncepci tzv. kognitivní ikoničnosti, nahlížené jako relace mezi dvěma konceptuálními prostory, resp. jako mapování napříč doménami konceptuálního prostoru srov. např. Wilcox, S., 2004; k povaze zdvojeného (metaforického a ikonického) mapování v metaforách znakových jazyků např. Taub, 2001; Wilcox, P., 2000.

28 K situaci diglosie v americkém znakovém jazyce už Stokoe, 1960.

29 Umělé znakové / komunikační systémy, které manuálně kódují (vizualizují) jazyk mluvený, jsou využívány převážně v interkulturní komunikaci (např. učební), mnohdy s cílem „přiblížit“ neslyšícím dětem příslušný mluvený jazyk – u nás bývá takový systém označován jako znakovaná čeština. Její užívání má v komunikaci lidí s vadou sluchu své místo v případě, že její účastníci disponují kódem, jenž je vizualizován (tak např. znakovanou češtinu preferují v situaci tlumočení lidé nedoslýchaví nebo ohluchlí, srov. Kotvová – Komorná, 2008). Neslyšící děti ovšem zdrojovým kódem nedisponují – a cíl „přiblížit“ jim jejím prostřednictvím jazyk mluvený je tak do značné míry sporný.

(C) Z úhlu pohledu **psycholingvistiky** se znakové jazyky od mluvených liší zvl. tím, že jako první jazyk (spontánně od dospělých modelů jazyka) si znakové jazyky osvojuje, jak už bylo řečeno, přibližně 5–10 % dětí, které se narodí jako neslyšící. I proces spontánního osvojování znakových jazyků (v základních rysech shodný s procesem osvojování jazyků mluvených) ovšem zahrnuje specifické kognitivní požadavky dané vizuálně-motorickou existencí jazyka – např. v mateřském rejstříku neslyšící matky (v řeči orientované na dítě) se uplatňují speciální strategie, zvl. strategie dělení pozornosti na komunikaci samu a na předměty, o nichž se komunikuje (např. Volterra – Erting, 1994 aj.).

DALŠÍ PŘÍSTUPY

Lingvistika znakových jazyků tak, jak se profiluje dnes, ovšem obzor strukturní lingvistiky, sociolingvistiky a psycholingvistiky překračuje:³⁰ věnuje se např. a jen namátkou otázkám **neurolingvistickým** (např. Emmorey, 2002a), **pragmalingvistickým** (např. Hoza, 2007), **kognitivně lingvistickým** (např. Cuxac, 1999; Taub, 2001; Wilcox, P., 2000; Wilcox, S., 2004), otázkám **stavby textu** (např. Roy, 2011). Zaměřuje se na **původ** znakových jazyků a jazyka vůbec (např. Stokoe, 2001) a i v souvislosti s tím přináší zajímavé poznatky o **evoluci jazyka** (a o „silách“, které jí řídí), o lidské kapacitě pro jazyk (srov. popis procesu proměny nejazykových, idiosynkratických gest v jazyk v 80. letech 20. stol. v Nikaragui, k tomu např. Kegl – Senghas – Coppola, 1999). Klade také otázky širší povahy: otázky po tom, zda (a pokud ano, pak do jaké míry) je lidská zkušenost filtrována, resp. omezována biologickým ustrojením (zvl. smyslovým vybavením) lidské bytosti, zda je zkušenost neslyšícího člověka s vnějším světem jiná než naše a prostředí života neslyšících se tak od našeho liší (Johnston, 1996). S tím zákonitě souvisí otázka, jak specifické, od našeho odlišné, vnímání vnější skutečnosti souvisí s jinakostí jazyka, s jinakostí komunikace.³¹

PŘÍNOS LINGVISTIKY ZNAKOVÝCH JAZYKŮ

Z poznatků o znakových jazycích s prospěchem čerpá i lingvistika „hlavního proudu“. Ať už – zase jen například – pokud jde o jazykové univerzálie (např.

30 Problémy různého druhu přitom ne zřídka nahlíží ve srovnání znakových jazyků různé provenience (např. Perniss – Pfau – Steinbach, 2007) i znakových jazyků a jazyků mluvených (např. Pizzuto – Pietrandrea – Simone, 2007), stranou nenechává ani aplikace (o otázkách lingvistiky aplikované srov. souhrnně např. Marschark – Spencer, 2003 nebo Pfau – Steinbach – Woll, 2012, kap. VIII).

31 Johnston v této souvislosti poukazuje na neexistenci psané formy jazyka, vizuálně-motorický způsob jeho existence, na nutné předpoklady efektivní komunikace, specifické komunikační bariéry nebo na rozmlženou hranici mezi chováním jazykovým a nejazykovým.

o lineárnost jazykového vyjadřování nebo arbitrárnost × ikoničnost jazykového znaku), o vztah jazyka, parajazyka a ne-jazyka v komunikaci a jejich podíl na konstrukci významu, o gramatiku „v prostoru“ (a vztah ikoničnosti a gramatiky) nebo o zdroje jazyka.

Jakkoli jsou akcenty přístupů k dorozumívání neslyšících a ke znakovému jazyku ukotveny v různých rámcích,³² a sama lingvistika znakových jazyků je značně různorodá, staví na společném, mnohokrát formulovaném východisku, jež zde nezbyvá než zopakovat: **Obecná schopnost lidského rodu myslet a komunikovat může být manifestována i jinak, než je „obvyklé“, systém znaků, jejichž prostřednictvím člověk myslí a navazuje vztahy se svým lidským okolím, může být jiný než ten „náš“, většinový: může být tvořen i znaky, jejichž označujícím není artikulovaný zvuk.**

Takový jazyk, jazyk, v němž významy nejsou nesený zvukem, je pro lingvistiku výzvou – i v tom ohledu, že vyzývá ke spolupráci lingvisty různých zájmů a různého založení. Onen „bezzvučný“ svět, v němž takový jazyk (znakový jazyk) existuje, pak vyzývá i ke spolupráci napříč vědními disciplínami. Lingvistický a kulturní přístup k hluchotě je takové mezioborové spolupráci otevřen.

II. LINGVISTICKÝ A KULTURNÍ PŘÍSTUP K HLUCHOTĚ V ČESKÉ REPUBLICE

U nás se lingvistický a kulturní pohled na hluchotu začal soustavněji prosazovat až zhruba od **poloviny 90. let 20. stol.**, kdy se o jazyk a komunikaci neslyšících začala zajímat i lingvistika. Až **do r. 1989** byla hluchota svěřena diktátem režimu jiným disciplínám – medicíně, speciální pedagogice, logopedii. Přístupům k hluchotě dominoval přístup „nápravný“: **hluchota** byla většinově nahlížena jako **hendikep**, který vyděluje menšiny z „normálu“, jako defekt, který lze vyléčit, napravit, odstranit. Rozdíly mezi neslyšícími a slyšícími lidmi pak byly chápány jako svého druhu deviace od většinové normy. Takové názory přežívaly, navzdory změně režimu, ještě i v samostatné České republice (tedy po r. 1993) a promítaly se v první řadě do přístupů k výchově a **vzdělávání neslyšících**. Ty byly sevřeny oficiálními postoji a pravidly dřívějšího režimu snad nejvýrazněji: dominoval v nich **oralismus** (inspirovaný Milánským kongresem), „demutizace“ neslyšících. Tím, že budou „jako my“ (budou mluvit a když už ne slyšet, pak alespoň mluvenou češtinu odezírat), měli neslyšící překonat hranice „ghetta hluchoty“ a integrovat se „do“ slyšící většiny.³³ V zahraničí tehdy běžný názor, že lidské bytosti mohou vyvinout

32 Jejich proměny v historické perspektivě naznačuje Stokoe (1972): rámec filozofie (dominance v 18. stol.), pedagogiky (19. stol.), lingvistiky (20. stol.); dle jeho názoru je užitečné tyto rámce cíleně rozšiřovat o zorný úhel sémiotiky.

33 O pojetí vztahu (dominantní) většiny a (subdominantní) menšiny svědčí i častá spojení typu „integrace do“, „integrovat do“, jež jsou (snad nezáměrně) v rozporu s kodifikovaným

komplexní komunikační systém, který by nebyl založen na zvuku, u nás v podstatě neexistoval. Znakový jazyk, navzdory tomu, co se o něm v té době ve světě vědělo, jako by nebyl. Jedinou institucí, která u nás už od začátku devadesátých let postupně otvírala jinde už běžné názory na hluchotu, byla Federace rodičů a přátel sluchově postižených³⁴ založená v r. 1990 J. Hrubým a její (nyní již neexistující) Institut pro neslyšící. Česká lingvistika se českým znakovým jazykem začala zabývat z jejich podnětu – se záměrem přistupovat k hluchotě jinak, než tomu bylo doposud: rozdíly mezi neslyšícími a slyšícími nahlížet jako přirozené **kulturní rozdíly**, chápat neslyšící jako **jazykovou a kulturní menšinu** s právem na vlastní jazyk (**český znakový jazyk**), posilovat respekt k tomuto jazyku i respekt ke specifické kultuře, jež je s ním spjata. A jazyk českých neslyšících, jejich komunikaci a jejich kulturu studovat.

OBOR ČEŠTINA V KOMUNIKACI NESLYŠÍCÍCH

Už hned v polovině 90. let začalo být zřejmé, že aby bylo možné uplatňovat lingvistický a kulturní přístup k hluchotě i u nás, aby bylo možné o českém znakovém jazyce, o komunikaci neslyšících a jejich kultuře kompetentně uvažovat, je třeba vychovat generace odborníků, slyšících i neslyšících, kteří budou lingvisticky vyškoleni, budou mít dobré kompetence v českém znakovém jazyce a v češtině³⁵ a především: kteří budou žádoucím způsobem postojově orientovaní (přinejmenším v tom ohledu, že budou považovat český znakový jazyk za **jazyk přirozený**). Proto byl v r. 1997 akreditován (a od r. 1998 realizován) studijní obor Čeština v komunikaci neslyšících, nejprve jako obor bakalářský, po třech letech i jako navazující studium magisterské. Průběh akreditace nebyl bez problémů: posuzovateli návrhu studijního oboru byli speciální pedagogové – a hodnotili ho zorným úhlem své disciplíny. Poukazovali např. na to, že do studijního plánu nejsou zařazeny předměty jako audiologie,

významem výrazu „integrovat“: dle *Slovníku spisovné češtiny* (s. 114) „sjednocovat, sjednotit, spojovat, spojit“.

- 34 Cíl tohoto občanského sdružení, tj. vyjadřovat a hájit zájmy sluchově postižených dětí a jejich rodičů, se mj. promítl do iniciování a (ve spolupráci s českou lingvistikou) prosazení Zákona o znakové řeči (1998); novelizován byl v r. 2008 (Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob). Nepominutelná je zásluha Federace o první seznámení české veřejnosti se zahraničními pohledy na hluchotu, znakový jazyk, výchovu a vzdělávání neslyšících, srov. překlad pracovního sešitu k základnímu kurzu znakového jazyka (Kolektiv NSDSK, 1991) nebo příručky pro rodiče neslyšících dětí (Freeman – Carbin – Boese, 1991). Potřebě změnit přístupy k neslyšícím a jejich vzdělávání vycházely vstříc i některé dřívější práce z okruhu, který byl vedení Federace blízký (např. Jendrulek, 1987), stejně jako práce pozdější (např. Hrubý, 1997, 1998). A alespoň na okraj je třeba zmínit další publikace z období před r. 1989: první slovník „české znakové řeči“ (Gabrielová – Paur – Zeman, 1988), skripta, jejichž část je „znakové řeči“, pojaté speciálně pedagogickým úhlem pohledu, věnována (Janotová – Řeháková, 1990) – a také práce slovenské, zvl. první slovník „posunkovej řeči“ vydaný v r. 1986 (Csonka – Mistrík – Ubár, 1986). V r. 2014 byla Federace rodičů a přátel sluchově postižených přejmenována na Centrum pro dětský sluch Tamtam.
- 35 Neslyšící odborníci v češtině psané.

patopsychologie, patobiologie, že v nich absentuje teoreticko vědecký modul surdopedie a logopedie, že zaměření oboru není podloženo (cituji z posudku návrhu studijního oboru) „nezbytným speciálně pedagogickým základem“. A že obor, zaměřený mj. na český znakový jazyk, vlastně není třeba, protože (zase cituji) „u většiny sluchově postižených se preferuje vizualizovaná mluvená řeč“. Názory, které tehdy převládaly, se ostatně promítly i do názvu oboru: původní název, totiž „Český znakový jazyk v komunikaci neslyšících“, prostě u nás nebyl (v r. 1996!) průchodný. Akreditace oboru byla nicméně (mj. i díky doc. Vrhelovi, tehdejšímu děkanovi Filozofické fakulty, a zvl. díky prof. Petruskovi, tehdejšímu prorektorovi Univerzity Karlovy) nakonec úspěšná. Zájem české lingvistiky o jazyky a komunikaci neslyšících a o hluchotu vůbec se tak svým způsobem, snad šťastně, institucionalizoval.

ODBORNÉ ZÁJMY OBORU

Oblasti zájmu učitelů oboru, jeho studentů a absolventů lze formulovat zhruba v pěti bodech: z lingvistické perspektivy (anebo přinejmenším s akcentem na jazykovou a komunikační situaci českých neslyšících a jejich bytí ve slyšící společnosti) to jsou (1) specifické rysy **jazykové a komunikační situace českých neslyšících** (a kultury s ní spojené), (2) **český znakový jazyk**, jeho struktura a fungování, (3) **psaná čeština českých neslyšících**, v aplikacích pak (4) česká situace ve výchově a **vzdělávání dětí a mládeže s vadou sluchu** (zvl. neslyšících) a (5) **tlumočení** mezi českým znakovým jazykem a češtinou.³⁶

Všechny tyto okruhy jsou – ve vzájemné propojenosti – nahlíženy u vědomí „dilematu lingvisty / lingvistiky znakových jazyků“ (Brennan, 1986), totiž u vědomí toho, že k výzkumu znakových jazyků lze přistupovat dvojím možným způsobem. Přístup označovaný jako „**vzdělávací**“ nebo „politický“, zkoumá znakový jazyk s cílem ovlivňovat vzdělávání neslyšících dětí, na základě lingvistických poznatků ho proměňovat, zkvalitnit (např. tím, že znakovému jazyku bude přiznán status jazyka přirozeného a jako „vlastní“ jazyk neslyšících bude užíván ve výuce); zaručením kvalitního vzdělávání směřuje tento přístup k zlepšení celkového postavení neslyšících lidí ve slyšící společnosti. Přístup, který Brennanová označuje jako „**akademický**“, se zaměřuje na základní výzkum znakových jazyků; dopady poznatků o znakovém jazyce do „praxe“ (např. do školské oblasti nebo do oblasti tlumočení) nechává stranou.

36 K tomu a k otázkám nastiňným níže např. Macurová, 2007, 1998. Zvl. tam srov. názory a stanoviska, zde přejímané, resp. reprodukované (především pokud jde o postoje k hluchotě, k českému znakovému jazyku a ke vzdělávání neslyšících, o potřebu posílit reálný status českého znakového jazyka nebo pokud jde o gramotnost českých neslyšících); opakovaná prezentace názorů a stanovisek zastávaných lingvistickým a kulturním přístupem k hluchotě je na místě zejména proto, že tradiční postoje k hluchotě a z nich pramenící problémy (zvl. v oblasti vzdělávání neslyšících) bohužel přetrvávají.

Samozřejmě platí, že ne vždycky lze „teorii“ a „aplikace“ oddělit. Na to poukazují – také už před lety – i např. Kyle a Wollová (1985): dle jejich názoru je každý výzkum vedoucí k poznání znakového jazyka a jeho uživatelů jistým krokem k prolomení bariér, jimiž jsou neslyšící obklopeni. Lingvistika má na takovém „prolamování bariér“ nemalý podíl: v jejím rámci není nejmenších pochyb o tom, že znakové jazyky jsou přirozené jazyky, že jsou plně srovnatelné s jazyky mluvenými, že jsou na mluvených jazycích nezávislé a že raná znalost znakového jazyka nijak nebrání osvojení psané formy jazyka většiny, naopak, že znalost znakového jazyka je při učení se většinovému jazyku (v psané podobě) užitečná (srov. Wilbur, 2004).

U nás byla a i v současnosti je s „prolamováním bariér“ spjata činnost svým způsobem „**osvětová**“, zacílená zvl. na proměnu většinových **postojů k hluchotě**, k českému znakovému jazyku, k českým neslyšícím. Ještě na začátku třetího tisíciletí se totiž v ČR – i mezi odborníky na hluchotu, zvl. mezi vzdělavateli neslyšících – objevovaly (tehdy i publikované) názory, že znakový jazyk má „malou slovní zásobu“, že má „málo gramatiky“, resp. že „nevyjadřuje gramatické vztahy“, že rané osvojení znakového jazyka negativně ovlivní schopnost dítěte mluvit apod. (srov. např. Svobodová, 2001).³⁷ Zprostředkovaně – a svým způsobem – přispívají k prolamování bariér mezi neslyšícími a slyšícími Čechy všechny publikace, které v oblasti působnosti oboru vznikly: práce učitelů, závěrečné práce studentů oboru i publikované oborové projekty ve svém úhrnu poznání českého znakového jazyka, češtiny psané českými neslyšícími, jejich komunikace a kultury posouvají. Zde lze jen (a ještě velmi zhruba) zmapovat oblasti, které jsou (do různé hloubky) zpracovány; odkazy na konkrétní individuální i týmové práce a také na obhájené závěrečné práce studentů jsou zveřejněny na webových stránkách oboru (<http://ujkn.ff.cuni.cz/>);³⁸ tam srov. i další „bariéry prolamující“ oborové aktivity.

ČESKÝ ZNAKOVÝ JAZYK

Část prací zaměřených na český znakový jazyk, resp. na jeho užívání se řadí do cyklu *Poznáváme český znakový jazyk* publikovaného od r. 2001 v časopise Speciální pedagogika; v něm jsou kladeny a částečně zodpovídány (často i v kontrastu s češtinou a/nebo ve srovnání s cizími znakovými jazyky)³⁹ např. otázky

37 O postupnou proměnu takových a podobných názorů usilují i další organizace, jejichž vznik byl lingvistickým a kulturním přístupem k hluchotě inspirován, z těch prvně ustavených to je např. Pevnost – České centrum znakového jazyka (organizace českých neslyšících založená v r. 2000 neslyšícími studenty oboru Čeština v komunikaci neslyšících) nebo Česká komora tlumočnicků znakového jazyka.

38 Přehled konkrétních publikačních výsledků učitelů a studentů oboru do r. 2006 srov. také Macurová, 2007.

39 Zahraniční poznatky o všech oblastech zájmu lingvistického přístupu k hluchotě jsou samozřejmě pro českou lingvistiku znakového jazyka důležité a inspirativní; recenzní činnost

vztahen k povaze tázacích vět českého znakového jazyka, k vyjadřování času a mnohosti, k typům sloves, specifických znaků, klasifikátorů, nemanuálních prostředků. V dalších pracích jsou řešeny okruhy problémů související se způsobem existence a základními (od češtiny odlišnými) rysy českého znakového jazyka, např. jeho simultánní organizace, gramatika v prostoru (systém zájmen, deixe), ikoničnost, dvojí nosič významu (se zaměřením na orální komponenty). Pozornost je věnována také různým prostředkům a postupům různých jazykových rovin českého znakového jazyka – např. v pracích o tvarech pasivní ruky, záporu, slovosledu, kompozitech, nepřímých pojmenováních, střídání rolí; i v souvislosti s tím je charakterizována např. povaha tázacích výrazů českého znakového jazyka, adjektiv nebo číslovek – a také specifická povaha vlastních jmen (zvl. osobních a zeměpisných). Z oblastí zájmu aplikované lingvistiky k tomu přistupují zvl. otázky lexikografické, problémy záznamu (notace a transkripce) českého znakového jazyka (a znakových jazyků, jazyků bez psané podoby, vůbec) a problémy tlumočení. Z oblasti psycholingvistiky je zpracována zvl. raná komunikace českého neslyšícího dítěte a povaha dětské řeči (komunikace dítěte v českém znakovém jazyce), z oblasti sociolingvistiky zvl. otázky rozrůznění českého znakového jazyka a jeho kontaktů s češtinou. Z hlediska kognitivního přístupu je popsána např. specifičnost kategorizace, konceptualizace, metafor a stereotypů.

Se zájmem o český znakový jazyk je logicky spojen zájem o poznávání **kultury českých neslyšících**, např. v pracích o skrytých titulcích, spolcích a organizacích českých sluchově postižených občanů, televizním klubu neslyšících, zprávách v českém znakovém jazyce, internetové televizi pro neslyšící děti a mládež, o „přidělování“ vlastních jmen skutečností vnějšího světa (na vztah kultury českých neslyšících a jejich jazyka upozorňují zvl. ty poslední jmenované).

PSANÁ ČEŠTINA ČESKÝCH NESLYŠÍCÍCH A JEJÍ VÝUKA

Čeština psaná neslyšícími, resp. sluchově postiženými Čechy⁴⁰ je v oborových pracích (stejně jako český znakový jazyk) nahlížena v těsném vztahu s otázkami **vzdělávání**, především s nabýváním **gramotnosti**. Výzkum se zaměřuje na analýzu česky psaných textů⁴¹ a na identifikaci specifických charakteristik

(konkrétně srov. stránky oboru) je věnována monografickým pracím (autorů jako např. Emmorey, Hoza, Liddell, Meir – Sandler, Reagan, Scheetz, Stokoe, Taub, Zeshan) i tematicky různě zaměřeným sborníkům (např. editorů Dively – Metzger – Taub – Baer; Emmorey – Lane; Roy; Lucas; Meier – Cormier – Quinto-Pozos; Perniss – Pfau – Steinbach; Pizzuto – Pietrandrea – Simone; Schick – Marschark – Spencer; Zeshan; Zeshan – Perniss).

40 Předmětem zájmu české lingvistiky jsou výhradně komunikační dovednosti psaní a čtení (čtení s porozuměním); komunikační dovednosti označované obvykle jako mluvení a naslouchání do výzkumu programově, v souvislosti s „filozofií“ oboru, zahrnuty nejsou.

41 Vedle textů autentických i textů získaných pro účely výzkumu.

této (pro nás do značné míry „jiné“) češtiny. Popsány tak jsou základní „příznakové“ rysy její recepce a produkce (a to i z hlediska interferencí z českého znakového jazyka) i některé problémy dílčí – např. vyjadřování prostorových vztahů, zvl. se zřetelem k užívání předložek různého druhu, podoba a užívání sloves, osobních zájmen, dále také kategorie rodu nebo kategorie času. Pokud jde o produkční kompetence, jsou zatím zmapovány alespoň některé sféry užívání této češtiny (např. soukromá korespondence, učební texty, SMS zprávy, e-maily, internetová komunikace – zvl. chaty), z oblasti recepčních kompetencí pak zvl. specifické čtenářské strategie neslyšících; otázka porozumění je přitom usouvztažňována s komunikací interkulturní i s komunikací intrakulturní. Existují analýzy úprav věcných i uměleckých textů pro neslyšící / sluchově postižené čtenáře; takové texty zprostředkovane nabízejí – tím jak jsou budovány – představu o tom, jaké recepční kompetence v psané češtině náš vzdělávací systém u neslyšících vlastně předpokládá. Popsány jsou také souvislosti mezi podobou psané češtiny českých neslyšících a způsoby, jakými se jim ve škole čeština předkládá, resp. jak by se předkládat měla (v rámci toho jsou popsány – z různých úhlů pohledu – učební texty určené žákům škol pro sluchově postižené). S tím pak souvisí práce zaměřené obecněji na volbu systému vzdělávání, na komunikační strategie učitelů, na funkci asistentů učitelů; stále aktuálním problémem této oblasti je způsob testování znalosti psané češtiny u povinné části maturitní zkoušky. Do praxe se poznatky o češtině psané českými neslyšícími promítají tvorbou učebnic češtiny i jiných učebních textů pro sluchově postižené děti a mládež.

TLUMOČENÍ MEZI ČESKÝM ZNAKOVÝM JAZYKEM A ČEŠTINOU

Oblast tlumočení je primárně v gesci České komory tlumočnicků znakového jazyka, která svými aktivitami přiblížila pojetí tlumočení mezi českým znakovým jazykem a češtinou evropské úrovni (mj. i tím, že realizovala pro tlumočníky mezi českým znakovým jazykem a češtinou propracovaný vzdělávací program). Na publikacích vypracovaných v rámci projektu Komory (ESF: *Vyškolení lektorů a vytvoření výukových materiálů pro tlumočníky znakového jazyka, transliterátory znakové češtiny a vizualizátory mluvené češtiny*) se učitelé, absolventi i tehdejší studenti oboru podíleli v nemalé míře; podíleli se i na projektech dalších organizací, např. Federace rodičů a přátel sluchově postižených (Leonardo da Vinci: *Internet jako potenciální zdroj nových pracovních příležitostí pro neslyšící* nebo JPD3: *Tiché učení – soubor e-learningových výukových textů (nejen) pro neslyšící*).⁴²

42 Srov. na stránkách České komory tlumočnicků znakového jazyka (www.cktzj.com) a Federace rodičů a přátel sluchově postižených / Centra pro dětský sluch Tamtam (www.detskysluch.cz).

PŘÍNOS RODILÝCH UŽIVATELŮ ČESKÉHO ZNAKOVÉHO JAZYKA

Na místě je tu zdůraznit, že neocenitelným přínosem pro výzkum všech aspektů hluchoty jsou ti uživatelé českého znakového jazyka, kteří ho považují za svůj jazyk mateřský, resp. za primární prostředek své komunikace, tj. neslyšící studenti a učitelé oboru, resp. studenti a učitelé oboru s vadou sluchu; bez konzultací a spolupráce s nimi (zvl. při výzkumu českého znakového jazyka) je navíc solidní výzkum prováděný slyšícími lingvisty v podstatě nemožný. Významně se neslyšící kolegové podíleli na podobě první (multimediální) cvičebnice českého znakového jazyka (*Multimediální cvičebnice pro kurz Český znakový jazyk*, <http://ujkn.ff.cuni.cz/student/materialy-ke-studiu/publikace-periodika>).

EDIČNÍ ČINNOST

A na okraj je třeba zmínit ještě ediční činnost oboru; zaměřuje se (v minulosti zvl. s podporou Open Society Fund a rozvojových projektů MŠMT) jednak na širší veřejnost, jednak na studenty oboru. Přeložena a publikována tak byla např. britská kolektivní příručka shrnující různé přístupy ke vzdělávání neslyšících, resp. sluchově postižených (Gregory – Knight – McCracken – Powers – Watson, 2001), čítanka textů ze světové sociolingvistiky znakových jazyků (Homoláč, 1998); přímo potřeby studentů pak předjímají publikace domácích autorů (např. Hrbáček, 1999; Strnadová, 1998) a také některé výstupy projektů studentských, např. slovník lingvistické terminologie, výklady lexikologické nebo příručka o českém znakovém jazyce (konkrétní bibliografické údaje těchto i dalších oborových projektů srov. na <http://ujkn.ff.cuni.cz>).

AKTUÁLNĚ

Leccos se v rámci lingvistického a kulturního přístupu k hluchotě už podařilo,⁴³ na leccos se pracuje – v této souvislosti je třeba zmínit alespoň korpus češtiny psané českými neslyšícími (**korpus DEAF**),⁴⁴ který je vytvářen v Ústavu jazyků a komunikace neslyšících ve spolupráci s Ústavem Českého národního korpusu FF UK; v rámci této spolupráce se připravuje i technic-

43 Tak např. přijetí existence českého znakového jazyka českou veřejností (lingvistickou i širší) se odráží v zařazení hesla *Znakový jazyk v ČR* do *Ottovy encyklopedie Česká republika* (2006), ještě dříve pak (2002) v zařazení hesla *Jazyk znakový* do *Encyklopedického slovníku češtiny* (do *Nového encyklopedického slovníku češtiny* (2016) jsou zařazena hesla věnovaná znakovému jazyku, znakové češtině a lingvistice znakových jazyků).

44 Jeho garantkou je K. Richterová.

ká podpora korpusu českého znakového jazyka, jehož zpracování oba ústavy Filozofické fakulty UK plánují.

III. STRUKTURA MONOGRAFIE

Monografie *Jazyky v komunikaci českých neslyšících: český znakový jazyk a čeština* představuje (i se zřetelem k historii oborových zájmů od poloviny devadesátých let minulého století do současnosti) některé z klíčových oblastí, jimž se pracovníci, absolventi a studenti oboru v rámci lingvistického a kulturního přístupu k hluchotě věnují. Zaměřena je, jak je už z jejího titulu zřejmé, na český znakový jazyk (oddíl I) a na psanou češtinu českých neslyšících (oddíl II).

V oddíle věnovaném **českému znakovému jazyku** je v první kapitole (*Simultánnost v českém znakovém jazyce*) doloženo, jak i český znakový jazyk (a v jakých konstrukcích) prokazuje jeden ze základních rysů, které odlišují znakové jazyky od jazyků mluvených. Tři kapitoly (*Zápor v českém znakovém jazyce*, *K vyjadřování mnohosti v českém znakovém jazyce*, *Adjektiva v českém znakovém jazyce?*) jsou věnovány gramatice, dvě kapitoly lexikologii (*Specifické znaky českého znakového jazyka*, *Jmenné znaky v českém znakovém jazyce*). Ve všech pěti kapitolách (vždy nějak zakotvených v kontextu zahraniční lingvistiky znakových jazyků) se přitom v různé míře a různým způsobem uplatňuje kontrastivní pohled, srovnání českého znakového jazyka s češtinou. Vnější lingvistiku zastupuje jedna kapitola orientovaná psycholingvisticky (*K specifickým rysům osvojování jazyka neslyšícím dítětem*), jedna z oblastí sociolingvistiky (*Český znakový jazyk v kontaktu*). Třemi kapitolami (*Kognitivní lingvistika a studium českého znakového jazyka*, *Konceptualizace barev ve znakových jazycích*, *Znakové jazyky a konceptuální metafora*) je reprezentován kognitivní přístup k jazyku. Výklady o českém znakovém jazyce jsou ilustrovány fotografiemi / obrázky (v textu) a videonahrávkami (na přiloženém DVD nosiči).

Oddíl zaměřený na **psanou češtinu českých neslyšících** se v úvodní kapitole zabývá jedním aspektem gramotnosti (*Čtenářská gramotnost českých neslyšících*). Ve dvou kapitolách (*Komunikace v dopisech českých neslyšících: přelom 80. a 90. let 20. stol.*, *„Svíčka na skříne pod vedle malý kluk ...“: Prostor v psané češtině českých neslyšících*) jsou přiblíženy produkční kompetence českých neslyšících (povaha češtiny, kterou čeští neslyšící píšou), jedna kapitola (*Návody k rozumění?*) je vztažena ke kompetencím recepčním (k jejich předjetí v úpravách textu). Jedna kapitola je, také se zřetelem k problémům porozumění, věnována učebnicím (*Neslyšící a učební texty – problémy porozumění*), v další, závěrečné kapitole (*Pádová sémantika ve výuce češtiny pro neslyšící jako druhého jazyka*) se předkládá jedna z možností, jak neslyšící žáky a studenty češtinu vyučovat.

IV. JAZYKY V KOMUNIKACI ČESKÝCH NESLYŠÍCÍCH A OTÁZKY VZDĚLÁVÁNÍ

Informace o jazycích komunikace českých neslyšících podané v obou oddílech jsou zprostředkovaně relevantní i pro přístupy k vzdělávání neslyšících (zvl. pokud jde o jejich **gramotnost**) – přinejmenším v souvislosti se všemi těmi otázkami, které (někdy otevřeně, někdy skrytě, na druhé rovině) kladou.

K českému znakovému jazyku se vztahuje především otázka, proč tento jazyk není pořád ještě ve všech školách pro sluchově postižené děti a mládež využíván tak, jak umožňuje česká legislativa: proč není všude užíván jako jazyk učební komunikace (třeba učební komunikace tlumočené), proč se o něm neslyšící děti neučí tak, jako se slyšící děti učí o češtině. A to navzdory tomu, jaká důležitost se úloze znakového jazyka ve vzdělávání neslyšících přiřítá, srov. k tomu: [deaf] „... child's education ... requires communication in a natural language, on which all advanced learning is built. Early knowledge of sign language is a critical part of the solution, not part of the problem.“ (Wilbur, 2004, s. 25)

K produkčním a recepčním kompetencím českých neslyšících v psané češtině se vztahuje otázka, proč jsme se doposud zodpovědně nezamysleli nad tím, jak naučit české neslyšící psanou češtinu tak, aby její produkce a recepce byla srovnatelná s produkcí a recepcí psané češtiny jejich slyšícími vrstevníky.

Rozumná diskuse o těchto problémech by byla víc než užitečná. Na jejím začátku třeba jen diskuse o názoru sdíleném lingvistikou znakových jazyků jinde ve světě, totiž že většinové vzdělávací úsilí směřované k neslyšícím a úspěšnost, resp. účinnost vzdělávacích přístupů a metod nemohou být poměřovány ničím jiným než **funkční gramotností** neslyšící populace.

ADRESÁT MONOGRAFIE

Monografie je tak určena všem potenciálním účastníkům takové žádoucí diskuse: **studentům** všech těch oborů, které se hluchotou přímo zabývají (zvl. studentům oboru FF UK Čeština v komunikaci neslyšících a studentům oborů speciálně pedagogických), studentům jiných oborů, kteří mohou být ve svém budoucím profesním životě s hluchotou konfrontováni (např. studentům pedagogiky, sociální práce, učitelství), **učitelům** ve školách pro sluchově postižené děti a mládež, učitelům ve školách, kde jsou děti s různou vadou sluchu integrovány, **odborníkům** působícím ve speciálně pedagogických centrech nebo ve střediscích rané péče, **rodičům** a rodinám neslyšících / sluchově postižených dětí a všem dalším profesionálům, kteří se v praxi s problematikou hluchoty setkávají. Určena je ovšem také **široké**

veřejnosti, které předkládá jiné než „tradiční“ postoje k hluchotě, a ještě, samozřejmě, a ne v poslední řadě, **komunitě českých neslyšících**, k jejímuž sebeuvědomování, sebepojetí a sebevymezení chce alespoň jistým dílem přispět.

Podzim 2014

Simultánnost v českém znakovém jazyce

Jitka Motejzíková

V rámci výzkumu znakových jazyků byla, kromě jiného, zkoumána také rychlost produkce znaků ve srovnání s rychlostí produkce mluvených slov (např. Boyes Braem – Kolb, 1990). Výsledek tohoto srovnání ukázal zjevný rozpor: i přesto, že je produkce jednotlivých slov rychlejší než produkce jednotlivých znaků, produkce celých výpovědí ve znakovém jazyce trvá přibližně stejně dlouho jako výpovědi mluveného jazyka nesoucí stejnou informaci. Tato skutečnost je vysvětlována tím, že znakové jazyky mohou hromadit „do jednoho znaku více informací, než je možné nahromadit do jednoho slova mluveného jazyka“ (Boyes Braem – Kolb, 1990, s. 101–102).

Způsob existence znakových jazyků a jazyků mluvených (vizuálně-motorický vs audioorální) se odráží v tom, jaké prostředky mají oba typy jazyků k dispozici pro tvorbu sdělení. V mluvených jazycích se primárně uplatňuje princip linearity (posloupnosti, sekvenčnosti): jazykové jednotky jsou řazeny za sebou. Princip linearity se využívá také ve znakových jazycích, vedle něho se tu však výrazně uplatňuje i princip simultánnosti: jednotky znakových jazyků mohou být artikulovány a vnímány současně ve stejném okamžiku; takovým

způsobem se zprostředkovává **více „informací“ najednou**.⁴⁵ To úzce souvisí se skutečností, že znakové jazyky jsou neseny viditelnými artikulátory dvojího typu (manuálními a nemanuálními,⁴⁶ srov. Meier – Cormier – Quinto-Pozos, 2002) a existují v trojrozměrném prostoru.⁴⁷

„Simultánně – prostorová organizace jde napříč všem rovinám stavby znakového jazyka“ (Macurová, 2001, s. 95). Simultánně existují už jednotlivé komponenty (fonémy) znaků, simultánnost se projevuje na rovině morfologické i lexikální.⁴⁸

Zde se zaměřím na simultánní existenci:

1. manuálních a nemanuálních nosičů významu,
2. komponentů v rámci manuální složky znaku,
3. dvou jednoručních znaků, typickou zvláště pro klasifikátorové konstrukce.

SIMULTÁNNÍ EXISTENCE MANUÁLNÍCH A NEMANUÁLNÍCH NOSIČŮ VÝZNAMU

Nositelem lexikálních významů je ve znakových jazycích primárně složka manuální, lexikální významy ale mohou být neseny i prostředky nemanuálními,⁴⁹ jež jsou s prostředky manuálními simultánně artikulované. Zvláště často bývají tímto způsobem vyjadřovány **vlastnosti, míra jejich intenzity a okolnosti děje**.

45 V mluvených jazycích se princip simultánnosti uplatňuje též, ale ve výrazně menší míře, srov. např. koexistenci segmentálních a suprasegmentálních prostředků (např. využití intonace pro rozlišení vět oznamovacích, tázacích, rozkazovacích).

46 „The visual-gestural modality provides a unique two-channel system in which distinct linguistic information can be expressed simultaneously by the face and by the hands.“ (Emmorey, 2002a, s. 46)

47 Trojrozměrný prostor je ve znakových jazycích všudypřítomný a je možné ho využít pro vyjádření různých významů. Je možné ho využívat tak, že v něm „kopírujeme“ události, jak se ve skutečnosti udály, nebo jak nějaký objekt vypadá – podle toho umísťujeme předměty líčení do prostoru. Takový znakovací prostor je nazýván prostorem topografickým. Při popisu objektů v rámci topografického prostoru dochází často k simultánnímu vyjádření toho, do jakých prostorových vztahů popisovaný objekt vstupuje. Pokud totiž popisujeme nějaký statický objekt (např. pokoj) nebo líčíme nějakou událost (např. dopravní nehodu), automaticky při tom podáváme také informaci o tom: a) jak a kde jsou objekty, o nichž hovoříme, v prostoru rozmístěny/pohybují se vzhledem k perspektivě mluvčího; b) jak jsou objekty rozmístěny/pohybují se k sobě navzájem.

Zároveň je prostor využíván pro syntaktické účely. V takovém případě se jedná o tzv. syntaktické využití prostoru. V tzv. syntaktickém prostoru mají referenti svá místa, která jsou utvořena na základě konvence.

48 K simultánnosti v cizích znakových jazycích srov. Vermeerbergen – Leeson – Crasborn, 2007.

49 Např. mimické výrazy, orální komponenty.

Nemanuální vyjádření vlastnosti

Příklad 1 (video 1)

Český překlad: Na obloze jsou velké těžké mraky.

Nemanuální vyjádření míry intenzity

Příklad 2, 3 (video 2, 3)

Český překlad:

Ten film se mi líbil. (neutrální)

Ten film se mi moc líbil, chtěla bych ho vidět znovu.

Nemanuální prostředky nesou simultánně také např. **informaci o komunikační funkci výpovědi, rozlišují oznámení, otázku (a její typy, např. zjišťovací vs doplňovací), rozkaz či prosbu.**

Nemanuální vyjádření prosby

Prosba bývá ve výpovědích vyjádřena a) manuálně (znak PROSÍM) a b) nemanuálně (hlava je nakloněna ke straně a ústa nesou orální komponent jako při artikulaci hlásky „u“).

Příklad 4 (video 4)

Český překlad: Podej mi prosím tě ten modrý míč, je pod stolem.

Nemanuální vyjádření rozkazu

Funkce rozkazovací je ve větách signalizována tím, že mluvčí klade ve výpovědi větší důraz na znak ve funkci slovesa. Znak je artikulován rychleji a s větší razancí. Mluvčí zároveň udržuje přímý oční kontakt s adresátem výpovědi a má výrazně negativní mimiku (Baker-Shenk – Cookely, 1980).

Příklad 5 (video 5)

Český překlad: Jak to, že se díváš na televizi, když jsem ti to zakázala. Jdi do svého pokoje!

Nemanuální vyjádření zjišťovací otázky

Otázky zjišťovací jsou signalizovány zejména zvednutým obočím (raised eyebrows, např. Wilbur, 2003; Asher, 1994) a nakloněním hlavy mluvčího dopředu.

Příklad 6, 7 (video 6, 7)

Český překlad:

Dnes večer půjdu do divadla. (neutrální)

Půjdeš večer do divadla?

Nemanuální vyjádření doplňovací otázky

Doplňovací otázky jsou signalizovány a) manuálně (znaky: KDO, CO, KDY, KDE, KAM, JAK, PROČ atd.) a b) nemanuálními aktivitami, zejména svraštělým obočím mluvčího (furrowed eye-brows; eye-brows down) (Baker-Shenk – Cokely, 1980; Asher, 1994; Wilbur, 2000) a nakloněním hlavy mluvčího dopředu.

Příklad 8 (video 8)

Český překlad: Co budeš dělat večer?

Nemanuální vyjádření zjišťovací a doplňovací otázky – srovnání

Příklad 9 (video 9)

Český překlad: Ty umíš plést košíky? Jak se to dělá? Ukaž mi to prosím.

Nemanuální vyjádření záporu

Pokud chce mluvčí ve své výpovědi vyjádřit zápor, je možné v jeho sdělení vysledovat a) manuální signály (např. užití znaků: NE, NIKDY, NEMOCI, atd.) a b) nemanuální signály, zejména kroucení hlavou ze strany na stranu (např. Asher, 1994; Wilbur, 2000), popř. zúžení očí, koutky úst směřují dolů, svraštělé obočí, svraštění nosu (např. Baker-Shenk – Cokely, 1980).⁵⁰

Příklad 10, 11 (video 10, 11)

Český překlad:

Ta kaše a řízek mi moc chutnají. (pozitivní emoce, srovnání)

Oběd v jídelně mi vůbec nechutnal.

Nemanuální vyjádření podmínky

Část výpovědi, která vyjadřuje podmínku, je signalizována zvednutým obočím, hlavou nakloněnou lehce na stranu a rameny, která se pohybují lehce dopředu (Baker-Shenk – Cokely, 1980). Druhá část výpovědi je charakterizována tím, že se tělo mluvčího vrátí do (neutrální) pozice a v obličeji je možno zaznamenat neutrální mimiku.

Příklad 12 (video 12)

Český překlad: Jestli chceš vidět Večerníček, musíš si napsat úkol včas.

50 Více k tomuto tématu v kapitole *Zápor v českém znakovém jazyce*.

SIMULTÁNNÍ EXISTENCE KOMPONENTŮ V RÁMCI MANUÁLNÍ SLOŽKY ZNAKU

Simultánně ve znakových jazycích existují všechny komponenty, které tvoří manuální složku znaku (v základním pojetí místo artikulace, tvar ruky a pohyb). Tato skutečnost (možnost simultánně vyjadřovat sémy různých zna-
ků)⁵¹ zakládá možnost významové modifikace.

Změna tvaru ruky

Tvar ruky se ve znaku často mění např. při inkorporaci některých číselných údajů – jsou to např. hodiny, dny, měsíce, roky (1–5 hodin, zítra – pozítří, včera – předečím, 1–10 let; 1–5 měsíců, loni, předloni, před třemi–pěti roky), poschodí, peníze, známky (ve škole), ročníky, patra.⁵²

Příklad 13, 14 (video 13, 14)

Český překlad:

Mám měsíc dovolenou a pojedu k moři a potom na hory. (neutrální)
Se zlomenýma nohama jsem byla doma dva měsíce.

Příklad 15 (video 15)

Český překlad: Zítra mám volno, do práce jdu až pozítří.

Změna místa artikulace

Výrazná je např. u sloves prostorových: změnou místa artikulace inkorporova-
ného z jiného znaku se liší např. OPEROVAT BŘICHO, OPEROVAT OČI; KOUS-
NOUT DO NOHY, KOUSNOUT DO TVÁŘE apod.

Příklad 16 (video 16)

Český překlad: Pověs ty plakáty do rohu, každý na jednu stěnu.

Příklad 17 (video 17)

Český překlad: Spadla jsem na zem a odřela si ruce i nohy.

Změna pohybu

Změnou komponentu pohybu se zvláště u znaků označujících děj nebo akti-
vitu vyjadřuje např. způsob slovesného děje (jeho trvání, četnost, fáze, distri-
buce,⁵³ ukončenost ap., srov. Klima – Bellugi, 1979). Změnou pohybu se vyjad-

⁵¹ Např. v případě inkorporace.

⁵² Uvedené příklady srov. v bakalářské práci H. Šebkové (2005).

⁵³ Distribuční aspekt (resp. modifikaci pro distribuční aspekt) srov. u shodových sloves, která mohou simultánně vyjádřit informaci o tom, je-li děj distribuován mezi všechny příjemce ve skupině, každému jednotlivci ve skupině, konkrétním či blíže nespecifikovaným příjemcům – jednotlivcům.

řují také časové údaje, např. PŘÍŠTÍ/MINULÝ TÝDEN, kdy se do znaku TÝDEN inkorporuje komponent směru pohybu znaku PŘÍŠTÍ nebo BYLO.

Příklad 18 (distribuce) (video 18)

Český překlad: Pavle, žluté papíry dej Jirkovi, Aleně a Petrovi – to jsou vedoucí skupin. Ostatním rozdej bílé papíry.

Příklad 19 (video 19)

Český překlad: před dvěma týdny – za dva týdny

Může dojít i k souběžné změně většího počtu komponentů znaku, např. k souběžné změně místa artikulace a pohybu. To je příklad tzv. shodových sloves, která mohou prostřednictvím pohybu mezi stanovenými místy v syntaktickém prostoru vyjadřovat simultánně gramatické významy osoby a čísla subjektu a objektu. Pro vyjádření těchto gramatických významů je využita – oproti citátové podobě znaku – změna počátečního a konečného místa artikulace znaku, změna (směru) horizontálního pohybu, popř. u několika málo znaků také změna orientace dlaně a prstů.

SIMULTÁNNÍ ARTIKULACE DVOU JEDNORUČNÍCH ZNAKŮ

Ve znakovém jazyce může nastat i situace, kdy se simultánně artikulují odlišné jednoruční znaky, které spolu vstupují do významových vztahů. Ve většině případů je nedominantní ruka bez pohybu, zatímco ruka dominantní pohyb vykonává (srov. Miller, 1994; Wilbur, 2003).

Příklad 20 (video 20)

Český překlad: K večeri si udělám palačinky. K tomu potřebuji za prvé mouku, za druhé vejce, za třetí cukr a za čtvrté mléko.

Příklad 21 (video 21)

Český překlad: Maminka žehlila prádlo. Přišla naše kočka, vyhoupla se na koš plný složeného prádla, pohodlně se tam usadila a usnula.

Simultánní artikulace jednoručních znaků, příp. jednoručních variant dvou-ručních znaků úzce souvisí s klasifikátorovými konstrukcemi (srov. např. Emmorey, 2003; Tikovská, 2006).

Níže uvádím přehled vybraných významů, které mohou simultánně vyjádřit klasifikátorové konstrukce: